

De synagoge

C.J. van den Boogert

De synagoge is: huis van samenkomst, gebedshuis, leerhuis

De synagoge neemt in het Jodendom een centrale plaats in. Synagoge is een Grieks woord, de vertaling van het Hebreeuwse woord *beth ha-kenèset*, huis van samenkomst.

Een tweede functie van de synagoge is *beth ha-tefilla*, huis van gebed.

De derde functie is die van een *beth ha-midrasj*, leerhuis:

Jodendom zo belangrijk dat men in de loop der tijden de synagoge ook wel *sjoel* is gaan noemen. Dit woord is afgeleid van het Duitse woord *Schule*, school.

Studie en gebed in de synagoge hebben na de verwoesting van de tempel de plaats ingenomen van de offers die door de priesters gebracht werden.

Interieur van de synagoge

De gebouwen zijn heel verschillend. Ze spiegelen de cultuur en tijd af van het land waar ze zijn gebouwd. Met het interieur is het anders gesteld. Het interieur wordt bepaald door de centrale plaats die *Thora* in de synagoge inneemt. Bij de inrichting staan drie dingen centraal:

- de Heilige Ark;
de Ark is de kast waarin de *Thora*-rollen worden opgeborgen. De kast staat met de achterzijde richting Jeruzalem, dat is de richting waarin de gelovigen bidden.
- De Biema;
de Biema is een verhoging in het midden. Het is de plaats waarvandaan de *Thora* wordt gelezen.
- De ruimte voor de vrouwen;
Deze ruimte is zo aangebracht dat de vrouwen de Ark en de Biema kunnen zien.

Duidelijk is dat in de synagoge de *Thora* centraal staat.

De synagoge herinnert aan de tempel in Jeruzalem.

De gebedsrichting onderstreept dit. Ook de naam van de kast, Ark, *arón*, of soms ook wel *hechál*, heiligdom,

De voormalige synagoge van Elburg

De laatste naam geeft aan dat de Joden in de synagoge de *Tenach* (het Oude Testament) en de verklaringen daarvan bestuderen, dus de rabbijnse literatuur.

Het aspect van studie is in het

genoemd, roept de herinnering aan de tempel op.

Voor de ark hangt doorgaans een *paróchet*, een voorhangsel, dat herinnert aan de voorhangsels in de tempel, terwijl boven de Ark het *ner tamied*, het eeuwig brandende licht hangt, dat herinnert aan de zevenarmige kandelaar in de tempel. De Ark wordt heel dikwijls geflankeerd door twee zuilen. Deze vormen een herinnering aan de kolommen Jachin en Boaz in de tempel van Salomo (1Kon.7:15-22). Doorgaans treft men rechts van de Ark de negenarmige kandelaar, de *chanoekia*, aan. Ook deze is afgeleid van de *menora* of zevenarmige kandelaar. De negenarmige kandelaar herinnert aan het inwijdingsfeest uit de tijd van de Makkabeëën. Voor de Ark treft men een *amoed*, lezenaar, aan. De voorganger leidt van deze plaats een groot deel van de liturgie.

De Biema symboliseert de plaats van het altaar in de tempel.

De banken staan er omheen en zijn gericht op de plaats waarvandaan de *Thora* (de vijf boeken van Mozes) wordt gelezen.

Bijzonder is de vrouwenafdeling. Deze is niet altijd, maar toch meestal wel aanwezig in de synagoge. In het Jodendom zijn vrouwen vrijgesteld van de vaste gebedstijden en het bijwonen van de synagogendiensten. Ze mogen wel aanwezig zijn, maar dan in een aparte ruimte te bereiken via een aparte toegang. Deze vrouwenhof draagt de naam *Ezrát Nasjém*, dezelfde naam die ook de vrouwenafdeling in de tempel droeg. In de synagoge heerst, evenals in de tempel, een strikte scheiding tussen

mannen en vrouwen. Bij Liberale en Conservatieve Joden is deze scheiding opgeheven.

De vaste gebedstijden. De herinnering aan de tempel komt ook tot uitdrukking in de tijden waarop de vaste gebeden worden gezegd. Deze

tijden komen overeen met die van het brengen van offers in de tempel, 's morgens, 's middags en 's avonds. Deze gebeden zijn, evenals de offers vroeger, gebonden aan vaste regels. Het zijn de gebeden van de gemeenschap. Voor zo'n gebedsdienst moet van een gemeenschap sprake zijn. In de joodse traditie bestaat de kleinste gemeenschap uit een samenkomst van tenminste tien volwassen mannen, een zogenaamd *minjan*. In liberale kringen kan een *minjan* ook door vrouwen gevormd worden.

De ontstaanstijd van de synagoge

Over de tijd en de plaats van het ontstaan van de synagoge bestaat veel onduidelijkheid. We weten het eigenlijk niet precies. Men gaat uit van twee gedachten:

- In de diaspora (verstrooiing).

De Heilige Ark en de Biema uit de voormalige synagoge van Elburg

De Biema symboliseert de plaats van het altaar in de tempel

De oudste melding van Joden in Elburg dateert uit 1685

De synagoge

In dat geval koppelt men het aan het gemis van het centrale godshuis, de tempel. Denkend op dat spoor verwijst men al snel naar Babylonische ballingschap (586-533 v. Chr.). Echter, bewijzen voor wekelijkse samenkomsten en bestaande gebouwen ontbreken. De vroegste inscripties van een joods gebedshuis in Egypte stammen pas uit de 3de eeuw v. Chr. Maar ook vanuit deze vondsten kunnen we niet opmaken of we misschien in Egypte de oorsprong van de synagoge moeten zoeken.

- In Israël zelf.

In dat geval moet gedacht worden aan gebedshuizen in en buiten Jeruzalem, naast de Tempel. Het

aan de verwoesting van de Tweede Tempel in het jaar 70 tempel en synagoge naast elkaar bestonden. Op deze wijze ontwikkelde zich tevens de gedachte dat gebed, thorastudie en het naleven van de geboden in de praktijk van het leven (barmhartigheid), het bloedige offer kon vervangen. Na zeventig is deze opvatting in het Jodendom maatgevend geworden voor het verkrijgen van persoonlijk heil.

BIJ DE SYNAGOGUE VAN ELBURG

De oudste melding van Joden in Elburg dateert uit 1685.

Pas na 1717 wordt in de resolutieboeken van de stad melding gemaakt van toestemming om er zich “ter woon te mogen nedersetten”, maar dan wel op voorwaarde dat “zij de burgers geen overlast bezorgden”. Men moet daarbij weten dat in Gelderland de beslissing tot toelating van Joden tot een stad uitsluitend bij het stadsbestuur berustte.

De Joden in Elburg waren Asjkenazische of Hoogduitse Joden, afkomstig uit Oost-Europa of de Duitse gebieden. Ze spraken Jiddisj. In de 18^e eeuw kwamen meer Joden in Elburg wonen. Ze vonden rust in Elburg zonder angst te hebben voor uitzetting. Bovendien behoefden de joodse bewoners in Elburg geen extra belasting te betalen, zoals elders vaak het geval was. Het in de 18de eeuw toenemende aantal Joden in Elburg kwam in huisdiensten bijeen. Zeker is dat er in 1754 al een *kehilla*, een gemeente, bestond.

Wij wandelen in gezelschap ten huize Gods
(Psalm 55:15)

waren heiligdommen waar men samenkwam op de offertijden in de Tempel. Geestelijke leiders, Rabbijnen, ontvingen hun volgelingen dan voor gebed en studie. Hiervan is vooral sprake in de 2de eeuw v. Chr., na de opstand van de Makkabeëën.

We weten dat vanaf die tijd tot

Rond 1800, als er ongeveer 55 Joden in Elburg wonen, beginnen ze serieus uit te zien naar een synagoge. Voor die tijd kwam men in een huiskamer bijeen, een huissynagoge. In 1854 schonken de joodse gebroeders Wollf hun pakhuizen en de daarbij behorende grond aan de Joodse Gemeente. Deze werd tot synagoge omgebouwd en op 19 januari 1855 door opperrabbijn Jakob Lehman ingewijd. De plek van de synagoge was voor het stadsbestuur heel acceptabel. De synagoge stond (net als in veel andere steden) niet opvallend in beeld, maar in een steeg achter de hoofdstraat. Aan de hoofdstraat, de Jufferenstraat, staat wel het opvallende neoclassicistische poortje dat toegang verschafte aan de synagoge. Boven dit poortje is een ovale steen ingemetseld met een Hebreeuwse tekst: 'Wij wandelen in gezelschap ten huize Gods' (Psalm 55:15).

Het interieur van de nieuwe gebedsruimte werd overgenomen van de gemeente in Arnhem, die toen een nieuwe *sjoel* liet bouwen. De Heilige Ark, waarin de wetsrol-

Chanoeka-kandelaar van de joodse gemeente van Elburg

len worden opgeborgen, is een fraai kunstwerk. Momenteel is de Heilige Ark uit Elburg in gebruik bij de synagoge van Winterswijk. In 1870 is het ledenaantal van de synagoge het grootst. Dan wonen

De galerij voor de vrouwen in de voormalige synagoge van Elburg

er ca. 120 Joden in Elburg. De neergang in de 19de en in het begin van de 20ste eeuw werd veroorzaakt door vertrek naar de grote stad, waar meestal gemakkelijker werk te vinden was.

In de jaren 30 van de vorige eeuw is de joodse gemeenschap zo verzwakt, dat ze niet meer het vereiste aantal van 10 mannen (*minjan*) kan opbrengen om een gebedsdienst te kunnen houden.

In 1942, tijdens de Tweede Wereldoorlog, wonen er nog 26 Joden in Elburg, waarvan er 16 op transport gesteld worden. De holocaust betekent het einde van de Elburgse kehille.

In 1947 wordt de joodse gemeente van Elburg formeel ontbonden en enkele jaren later wordt de synagoge het eigendom van de gemeente Elburg. Daarmee was een

In 1947 wordt de joodse gemeente van Elburg formeel ontbonden

De synagoge

Duidelijk is te zien de afstand tussen het toegangspootje tot de synagoge aan de hoofdstraat en de synagoge zelf in een zijstraat

voormalige synagoge onder de naam 'Sjoel Elburg' als permanente expositieruimte in te richten. Deze plannen gaan in 2007 vaste vorm aannemen. Er is een Stichting Synagoge Elburg opgericht die de geschiedenis van de Joden in Elburg én de Mediene wil gaan vertellen aan de hand van verhalen over het (on)gewone dagelijks leven van mensen uit een kleine joodse gemeente binnen een kleine niet-joodse gemeenschap. De relatie tussen verleden, heden en toekomst staat daarbij centraal. Daarbij zal gebruik worden gemaakt van de monumentale synagoge die nog steeds intact is. Als de plannen eind 2007/begin 2008 gerealiseerd zullen zijn, komen we daarop zeker nog een keer terug.

eind gekomen aan het joodse leven in Elburg.

Nieuwe plannen

Sinds 2003 zijn er plannen tot ontwikkeling gekomen om de

Colofon

Commissie van redactie

drs. C.J. van den Boogert
ds. A. Brons
ds. H.D. Rietveld

Eindredacteur

drs. C.J. van den Boogert
Graspieper 8
8081 ZR Elburg
tel.: (0525) 69 02 22
e-mail:
booge269@planet.nl

Internetpagina

www.kerkenisrael.nl

Administratieadres

Landelijk kerkelijk bureau
van de Chr. Geref. Kerken
Vijftien Morgen 1
3901 HA Veenendaal
Postbus 334
3900 AH Veenendaal
tel. (0318) 58 23 50
fax (0318) 58 23 51
e-mail: lkb@cgk.nl

Penningmeester

H. van Braak
Prins Willem-Alexander-
park 133
3905 CD Veenendaal

tel.: (0318) 51 54 27

e-mail:
penningmeester@kerkenisrael.nl

Gironummer 365271,
t.n.v. penningmeester
deputaten Kerk & Israël
CGK te Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester; hij geeft ook gaarne informatie over diverse aan te bevelen projecten.